

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Refleksje lingwistyczne o znaczeniu i kontekstach frazemów sztuka bycia nauczycielem, sztuka uczenia

Author: Małgorzata Bortliczek

Citation style: Bortliczek Małgorzata. (2018). Refleksje lingwistyczne o znaczeniu i kontekstach frazemów sztuka bycia nauczycielem, sztuka uczenia. "Cieszyński Almanach Pedagogiczny" (T. 4 (2018), s. 126-138)

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Małgorzata Bortliczek

Refleksje lingwistyczne o znaczeniu i kontekstach frazemów *sztuka bycia nauczycielem, sztuka uczenia*

Wiele bowiem i nierzadko pięknie pisze się o człowieku w ogóle..., o atrakcyjnym nauczaniu w ogóle..., znacznie trudniej pisać o człowieku konkretnym i konkretnie, pomagać mu w życiu. Ale właśnie KONKRETNEGO CZŁOWIEKA – W TOKU PRAKTYKI TRZEBA ROZPOZNAĆ, ROZBUDZAĆ JEGO SIŁY WEWNĘTRZNE, UCZYĆ WARTOŚCIOWEGO ŻYCIA¹.

Wstęp

Tytuły i treść dwóch książek: *Sztuka bycia nauczycielem* Bronisławy Dymary² oraz *Przewodnik po sztuce uczenia literatury* Stanisława Bortnowskiego³ stanowiły główną inspirację do napisania niniejszego tekstu, rozwijającego słownikową oraz (kon)tekstową analizę frazemów⁴ *sztuka bycia nauczycielem* (*pedagogiem*), *sztuka uczenia* oraz innych leksemów (synonimów i peryfraz) mieszczących się w polu semantycznym NAUCZANIE–UCZENIE. W analizie definicji wybranych pojęć z tego pola odwołuję się do słowników ogólnojęzykowych i specjalistycznych. Kontekstowe znaczenie prezentuję natomiast na podstawie wypowiedzi Bronisławy Dymary oraz Stanisława Bortnowskiego, za-

¹ B. DYMARA: Wprowadzenie. W: *Sztuka bycia nauczycielem*. Red. EADEM. Cieszyn: Wydawnictwo Filii UŚ w Cieszynie, 1993, s. 9.

² *Sztuka bycia nauczycielem*. Red. B. DYMARA. Cieszyn: Wydawnictwo Filii UŚ w Cieszynie, 1993.

³ S. BORTNOWSKI: *Przewodnik po sztuce...*, 2005.

⁴ Frazem to utrwalone połączenie wyrazów, którego znaczenie nie jest metaforyczne. Sens frazemu mieści się w zakresie znaczenia wyrazu nadrzędnego (dominującego) (np. *radosna twórczość* od *twórczość*, *składać podanie* od *podanie*) – <http://sjp.pl/frazem> [dostęp: 13.03.2016].

czerpniętych z ich książek i artykułów (ze słowem *sztuka* w nagłówkach i tekstach). Bezpośrednią inspiracją do sformułowania tytułu niniejszego artykułu było przesłanie zawarte we wprowadzeniu do książki *Sztuka bycia nauczycielem*. Jego autorka wskazała najbardziej owocny – jak się wydaje – sposób doskonalenia zawodowego nauczyciela: „Czytając różne książki, dokonuj samodzielnych i racjonalnych wyborów, ucz się trudnej sztuki bycia nauczycielem”⁵.

Jedna z zasadniczych funkcji mowy ludzkiej – funkcja semantyczna – polega na zwracaniu uwagi człowieka na pewne zjawiska otaczającego go świata oraz na sposób ich nazywania i kategoryzowania. Do symbolicznego ujmowania obiektów i zjawisk wyróżnionych w świecie otaczającym człowieka służy słownik określonego języka. System słownikowy staje się obrazem świata, „w którym się obracają wszyscy członkowie danego społeczeństwa i dzięki właśnie wspólności tego obrazu mogą się ze sobą porozumiewać”⁶. Interpretowaniem znaczeń, docieraniem do denotacyjnych i konotacyjnych cech leksemów i frazemów zajmuje się m.in. językoznawstwo kognitywne oraz stylistyka lingwistyczna. Niektóre wypracowane przez te nurty badawcze narzędzia znalazły zastosowanie w niniejszej analizie, koncentrującej się – powtórzmy – na systemowych i (kon)-tekstowych znaczeniach wybranych leksemów z pola semantycznego NAUCZANIE – UCZENIE.

Definicje językowe leksemu *sztuka*

Z analizy hasła *sztuka* pomieszczonego w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Aleksandra Brücknera (SE) wynika, że leksem ten stał się podstawą takich wyrazów, jak: *sztukować*, *sztukmistrz*, *sztuczny*, *sztuczność*, a także *sztuk* w znaczeniu ‘kawał’. Autor słownika zauważył: „U nas najobszerniej słowo się rozrosło: *sztuka* = ‘dramat’ jest i u Niemców, ale *sztuka* = niem. *Kunst*, *sztuki piękne* = *die schönen Künste*, tylko u nas, a drogę wskazał *majstersztuk* (z niem. *Meisterstück*), co *kunsztu* w cechu dowodził i później za *kunszt* sam stawał [...]”⁷. Źródło etymologiczne wskazuje na powiązanie słowa *sztuka* m.in. z leksemami *piękno* i *kunszt*⁸.

Słownik języka polskiego pod redakcją Mieczysława Szymczaka (SJP) podaje siedem znaczeń słowa *sztuka*, z których przytaczam trzy pierwsze (jako istotne

⁵ B. DYMARA: *Wprowadzenie...*, s. 9.

⁶ T. MILEWSKI: *Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, s. 58.

⁷ SE, s. 555–556.

⁸ Leksem *kunszt* A. Brückner wywodzi od bezokolicznika *kunsztować* w znaczeniu ‘figlować’, podając następujące połączenia z tym wyrazem – *psie kunsztu* oraz *bez kunsztu mówić* w znaczeniu ‘poważnie’ lub ‘niepodstępnie’, a także *kunsztarz* w znaczeniu ‘zartowniś’ – SE, s. 282.

dla rozwijanego tematu). Znaczenie pierwsze to ‘dziedzina ludzkiej działalności artystycznej, wyróżniana ze względu na związane z nią wartości estetyczne (zwłaszcza piękno); jej wytwory stanowią trwałe dorobek kultury’. Według znaczenia drugiego *sztuką* jest ‘utwór dramatyczny przeznaczony do wystawienia na scenie’. Leksem *sztuka* występuje w niniejszym szkicu zgodnie ze znaczeniem trzecim w SJP: ‘umiejętność, biegłość w wykonywaniu czegoś; kunszt, mistrzostwo’⁹. Trzecia definicja uwzględnia taki zestaw epitetów doprecyzowujących znaczenie leksemu *sztuka*, jak: aktorska, cukiernicza, drukarska, fryzjerska, jubilerska, krawiecka, kulinarna, lekarska, łowiecka i ogrodnicza¹⁰. Wymienione zostały także: sztuka pisania, rządzenia i podobania się, a także sztuka życia. Na końcu hasła zdefiniowano wyrażenia z leksemem *sztuka(-i)*, opatrzone kwalifikatorem graficznym – Δ, oznaczającym związek terminologiczny lub związek wyrazowy o charakterze terminologii: *sztuka wojenna*; *sztuka czarodziejska*, *czarnoksiężska*, *tajemna*; a także *sztuki wyzwolone* (z kwalifikatorem – *hist.*), w których charakterystyce czytamy: ‘przedmioty wykładane w szkołach w starożytnym Rzymie i w średniowiecznej Europie; dzieliły się na stopień niższy (gramatyka, retoryka i dialektyka) i wyższy (arytmetyka, geometria, astronomia i muzyka)’¹¹. Termin ten pośrednio implikuje znaczenia: ‘sztuka nauczania’, ‘sztuka bycia nauczycielem’, ‘sztuka bycia pedagogiem’, stosowane w analizowanych publikacjach B. Dymary i S. Bortnowskiego.

Inny słownik języka polskiego (ISJP) podaje trzy znaczenia leksemu *sztuka*: 1) twórczość lub umiejętność (najobszerniejsza, pięcioelementowa definicja), 2) utwór dramatyczny lub jego wystawienie, 3) pojedyncza rzecz. Z punktu widzenia prowadzonej analizy istotne jest znacznie pierwsze – sztuka to twórczość lub umiejętność, przyjmujące następujące uszczegółowienie: „2. Sztuka to 2.1. **umiejętność**, zwłaszcza **wymagająca talentu, zręczności lub specjalnych kwalifikacji**’¹². W Chinach uczył się sztuki walki u mistrzów karate... ..sztuka

⁹ Dla pełnego obrazu znaczenia leksemu *sztuka* odnotujmy pozostałe cztery jego definicje: znaczenie 4. ‘czynność, działanie będące wyrazem czyjejś zręczności, umiejętności, siły, czyjegoś sprytu itp.’, znaczenie 5. ‘jedna, pojedyncza rzecz, jedno zwierzę; jednostka, egzemplarz, kawałek, część czegoś’, znaczenie 6. ‘określona ilość tkaniny sprzedawana jako całość; zwój, bela’, znaczenie 7. opatrzone kwalifikatorem *rzadkie* ‘zręczny, podstępny czyn; fortel, wybieg, intryga; figiel, sztuczka’ – SJP, t. 3, s. 428.

¹⁰ *Słownik frazeologiczny* pod redakcją Stanisława Skorupki (SF) podaje, że leksem *sztuka* w znaczeniu ‘umiejętność, kunszt, mistrzostwo’ jest składnikiem następujących związków wyrazowych: sztuka aktorska, choreograficzna, cukiernicza, cyzelerska, deklamatorska, drukarska, drzeworytnicza, dziejopisarska, ekwilibrystyczna, fortyfikacyjna, fryzjerska, hafciarska, inscenizacyjna, inżynierska, krawiecka, kucharska, (kulinarna), lekarska, łowiecka, miernicza, militarna. W znaczeniu książkowym możliwe jest także wyrażenie żartobliwe: sztuka marsowa. Dalszy ciąg wyrażen ujętych alfabetycznie przedstawia się następująco: sztuka obležnicza, odlewnicza, ogrodnicza, piekarska, rolnicza, rysownicza, ślusarska, taneczna, wersyfikacyjna (wierszopisar-ska), wojenna, wokalna, złotnicza, żeglarska – SF, t. 2, s. 236.

¹¹ SJP, t. 3, s. 428.

¹² Wszystkie wyróżnienia w cytatach – M.B.

wojenna... ..sztuka miłości... *Jeździectwo to trudna sztuka... cała sztuka polega na tym, żeby utrzymać równowagę.* 2.2. czyn dokonany dzięki takiej umiejętności. *Jeśli dokona pan tej sztuki, proszę wrócić do bazy... A nam się ta sztuka nie udało.* 2.3. popis takiej umiejętności. ...*karciane sztuki... ..sztuki czarnoksiężskie*¹³.

Trzy znaczenia leksemu *sztuka* przytoczone zostały także w *Słowniku synonimów polskich* (SSP) pod redakcją Zofii Kurzowej. Najliczniej reprezentowane są synonimy dla znaczenia pierwszego, to jest 'umiejętność robienia czegoś bardzo dobrze'. Zestaw synonimów słowa *sztuka* w tym znaczeniu tworzą: *biegłość, kunszt, maestria, mistrzostwo, warsztat, finezja, zręczność*¹⁴. Dwa pozostałe znaczenia dotyczą kolejno: utworu napisanego dla teatru oraz jednego z identycznych przedmiotów.

W tym miejscu nasuwają się pytania: czy przytoczone znaczenia pojęcia *sztuki* są tożsame ze znaczeniem przyjmowanym w wybranych tekstach redagowanych przez pedagogów dla pedagogów oraz w jakim stopniu i zakresie podlegają zmianom, modyfikacjom i transformacji?¹⁵ Odpowiedzi na te pytania poszukuję w tekstach B. Dymary oraz S. Bortnowskiego.

Refleksje o znaczeniu leksemów *pedagog* i *nauczyciel*

Słowo *pedagog* wywiedzione zostało przez A. Brücknera od greckiego źródła *paideuō* w znaczeniu 'wychowuję', „od czego i *pedagog* (dosłownie 'dzieciowódca')¹⁶.

Leksem *pedagog* w ISJP opatrzony został syntetyczną definicją: „Pedagog to ktoś, kto uczy i wychowuje dzieci i młodzież. *Była utalentowanym pedagogiem.* Także teoretyk nauczania i wychowania młodzieży”¹⁷. Słowo *pedagogika* zdefiniowano jako naukę „[...] o celach i metodach wychowania i kształcenia. Także jej stosowanie w praktyce. *Minęły już czasy pedagogiki represyjnej*”¹⁸. Natomiast cztery znaczenia przytoczono dla hasła *pedagogiczny*. Po pierwsze, przymiotnik *pedagogiczny* jest derywowany od leksemu *pedagogika*, np. *nauczyciele bez elementarnej wiedzy pedagogicznej; Młodszy syn ignorował wszystkie wysiłki pedagogiczne.* Po drugie zwrócono uwagę na możliwość antonimicznego użycia tego

¹³ ISJP, t. 2, s. 765.

¹⁴ SSP, s. 392.

¹⁵ Pytanie zainspirowane artykułem: M. MAZURKIEWICZ-BRZOZOWSKA: *Dwa spojrzenia na pracę. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie słowa.* W: *Językowy obraz świata.* Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999, s. 121–136.

¹⁶ SE, s. 402.

¹⁷ ISJP, t. 2, s. 39.

¹⁸ Ibidem.

przymiotnika: „Coś, co jest mało pedagogiczne, nie jest całkowicie zgodne z zasadami pedagogiki. *Zakaz wychodzenia z domu był metodą może niezbyt pedagogiczną, ale za to skuteczną*”¹⁹. Trzecie użycie przymiotnika wchodzi w skład wyrażenia *ciało pedagogiczne*: „Ciało pedagogiczne jakiejś szkoły to zespół jej nauczycieli. Słowo książkowe, czasem używane żartobliwie. *Na sali gimnastycznej czekało już ciało pedagogiczne w strojach paradnych*”²⁰. Po czwarte, przymiotnik *pedagogiczny* występuje też w wyrażeniu *rada pedagogiczna* w znaczeniu ‘organ kolegalny w szkole, złożony ze wszystkich jej nauczycieli, podejmujący decyzje w jej sprawach’, np. *Ucznia zawieszono decyzją rady pedagogicznej*. Wyrażenie to oznacza także posiedzenie tego organu, np. *Nasze rady pedagogiczne zawsze były długie i nudne*²¹.

Zestaw synonimów leksemu *pedagog* podaje *Słownik synonimów polskich*; są to wyrazy: *nauczyciel, wychowawca, opiekun, dydaktyk*²². Z kolei ciąg synonimów dla leksemu *nauczyciel* współtworzą słowa: *instruktor, trener, mistrz*, a w znaczeniu podniosłym – *duchowy przewodnik*, w języku pisanym – *mentor*, natomiast pogardliwie – *belfer*²³. Z hasła tego, kierując się systemem odsyłaczy, można przejść do leksemów *instruktor* oraz *belfer*, a także poszerzyć zestaw synonimów o neutralny leksem *pan*²⁴ (*Pan od matematyki jest bardzo wymagający*) oraz środowiskowy leksem *profesor*²⁵ (jako tytuł oświatowy, przysługujący nauczycielom szkół średnich).

W *Słowniku eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie* (SEP) Anna Dąbrowska ujęła tylko jedno wyrażenie eufemistyczne, a mianowicie *nauczyciel przedszkolny* jako eufemizm leksemu *przedszkolanka*. O eufemizmie tym czytamy: „Dawna nazwa została uznana za »mało poważną«, wskutek czego konieczne stało się posłużenie się nową. Działa tu prosty mechanizm – określenie hasłowe jest traktowane jako »lepsze«, ponieważ zaznacza się w nim wyrażnie, że dana osoba jest wykształcona (jako nauczyciel)”²⁶.

Słownikowe kwerendy poszerza wypowiedź B. Dymary, której zdaniem osoba będąca pedagogiem powinna mieć świadomość, że leksem *nauczyciel* może być zastąpiony przez ponad 60 synonimów „mających w sobie wiele z »nauczycielskości«”. Są to m.in. *mistrz, przewodnik, misjonarz, rebe, guru, dalajlama, idol, bożyszcze, półbóg, luminarz...*, no i oczywiście *pedagog, wykładowca, adiunkt*.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² SSP, s. 257.

²³ Ibidem, s. 196. Z kolei *Nowy słownik gwary uczniowskiej* (NSGU) pod redakcją Haliny Zgółkowej podaje derywaty i fonetyczne przekształcenia leksemu *belfer*: *belf, belfegor*, a także *belder, belwer, belwert, benfer, berfer* – *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Red. H. ZGÓŁKOWA. Poznań: Europa, 2004, s. 29.

²⁴ SSP, s. 253.

²⁵ SSP, s. 299.

²⁶ SEP, s. 281.

A więc razem z nimi i tymi, którzy zostali pominięci – poszukujemy tych zagubionych pereł²⁷.

Sztuka bycia nauczycielem w ujęciu Bronisławy Dymary

O ukrytych sensach pojęcia *sztuki* (oraz o reinterpretacji i nobilitacji tego pojęcia w związku z tym) B. Dymara wypowiedziała się podczas X Tatrzańskiego Seminarium Naukowego: „Samo pojęcie *sztuki* może wydać się niejednemu czytelnikowi dość banalne lub natarczywe w sytuacji, gdy mamy setki książek o sztuce życia, widzenia, przekonywania, negocjowania, przyjaźni, rządzenia itd. Nie lękajmy się jednak banalności. To, co zbyt znane i oczywiste, miewa zazwyczaj swe sensy i oblicza ukryte, warte reinterpretacji [...]”²⁸.

Leksem *sztuka* jest dookreślany przydawkami wyrażonymi rzeczownikami²⁹, np. autorka przechodzi od kategorii *sztuka bycia nauczycielem* poprzez kategorię *sztuka bycia z innymi / dziećmi* do kategorii *sztuka współbycia z uczniami*, co dokumentują kolejno przykłady: „**Sztuka bycia nauczycielem – to sztuka umiejętnego wykorzystywania informacji** czerpanych z nauki, gorącej wie-

²⁷ Autorka przypisuje nauczycielom rolę poławiaczy pereł dobra i talentów, podkreślając, że „silna wola jest potrzebna w poszukiwaniu pereł, tkwiących w każdym dziecku” – B. DYMARA: *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem. Bliżej uczenia się – nauczania kompleksowego i pedagogiki współbycia*. W: *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem. Z zagadnień pedagogiki współbycia. Studia, rozprawy i szkice – z okazji jubileuszu dziesięciolecia serii „Nauczyciele – Nauczycielom”*. Red. W. KORZENIOWSKA, A. MURZYN, U. SZUŚCIK. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2009, s. 101–102.

²⁸ B. DYMARA: *Sztuka bycia nauczycielem nauczycieli*. W: *Edukacja jutra. X Tatrzańskie Seminarium Naukowe*. Red. K. DENEK, T. KOSZCZYC, M. LEWANDOWSKI. Wrocław: WTN, s. 329.

²⁹ Przydawki rzeczowne są wyrażane podrzędnym rzeczownikiem. Ich podział zależy od formy fleksyjnej rzeczownika. Wyróżnia się: przydawki mianownikowe (człowiek *instytucja*), dopełniaczowe (najczęstszy typ przydawki rzeczownikowej, np. występ *artysty*, praca *pokoleń*), przyimkowe (wyrażane przypadkiem analitycznym, np. rozmowy *o Polsce*) – A. NAGÓRKO: *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, s. 269–274. Należy jednak zastrzec, że we frazie *sztuka bycia...* leksem *bycie* to rzeczownik odczasownikowy. Całą frazę można interpretować jako efekt skondensowania peryfrazy: *sztuka, jak być nauczycielem (pedagogiem)*. W peryfrazie tej leksem *nauczyciel* jest orzecznikiem, którego funkcja polega na tym, że nazywa orzekaną cechę, przekazuje właściwe znaczenie leksykalne – A. NAGÓRKO: *Zarys gramatyki polskiej...*, s. 268. W *Słowniku frazeologicznym z Bralczykiem* (SEB) w haśle *sztuka* zostały umieszczone opisy dwóch związków wyrazowych: 2. **Nie sztuka, co za sztuka itp. być jakimś, coś zrobić** w znaczeniu: ‘bycie kimś, zrobienie czegoś nie jest trudne, dlatego nie ma powodu, żeby to podziwiać’ oraz 3. **Sztuka być jakimś, coś zrobić** w znaczeniu ‘bycie jakimś, zrobienie czegoś jest trudne i dlatego dokonanie tego jest godne podziwu’ – SEB, s. 315.

dzy doświadczenia i różnych dziedzin sztuki³⁰; „Jak należałoby przygotować kandydatów do nauczycielstwa jako profesji, mistrzostwa, **sztuki bycia z dziećmi?**”³¹; „Potraktowanie problematyki działań nauczyciela jako **swoistej sztuki bycia z innymi**, jako strategii twórczego funkcjonowania, narzuca konieczność choć kilku odniesień do pedeutologii”³²; „Sięgając zatem do źródeł uczenia się – nauczania kompleksowego, chciałabym w dalszym toku mych rozważań przybliżyć pojęcie **sztuki bycia uczniem i nauczycielem**, sztuki niepozornej, zilustrować na przykładzie tej koncepcji proces tworzenia się przestrzeni interpersonalnych, będących pedagogiką współbycia”³³; „[...] prawie każdego [nauczyciela – M.B.] stać na opanowanie wiedzy profesjonalnej oraz **sztuki operowania nią w różnorodnych warunkach szkolnego współbycia z uczniami**”³⁴.

Jest też zwolenniczką i propagatorką kategorii *sztuki* w znaczeniu ‘umiejętności, kompetencje, doskonałość, biegłość’, np.: „**Sztuka operowania informacjami** wymaga obecnie czegoś znacznie więcej niż dawniej, gdy była ona po prostu sposobem odczytywania jednej wersji podręcznika”³⁵; „**Sztuki przekładu wiedzy na działania** uczyłam od lat młodzieńczych swych uczniów i studentów [...]”³⁶; „Potrzebna jest **sztuka rozumienia** tego, co ludzi może łączyć, jednaczyć, pomnażać ich dobrą energię. Dzięki owej sztuce bycia można odnaleźć synergetyczne podłoże, będące podstawą prawdziwej więzi pomiędzy nauczycielem i uczniami oraz pośród nich”³⁷.

Autorka zwraca uwagę na użycie leksemu *sztuka* także w kontekście wyrazów o negatywnych konotacjach (‘zwodzenie, przeinaczanie, błąd’): „Dlatego we wstępie chcę wyraźnie podkreślić, że bliskie mi **pojęcie sztuki bycia**... może być używane także w znaczeniu negatywnym, jako próba obrony antywartości”³⁸. O jakie rozumienie tego pojęcia chodzi, precyzyjnie wyjaśnia we fragmentach: „Sądzę, że żyjemy w okresie brutalnego fałszowania idei wolności i demokracji, które stają się nowymi odmianami tyranii, budowanej w imię tzw. szczęścia i pomyślnego życia Polaków. **Sztuka zwodzenia i przeinaczania faktów** przybiera niebezpieczne rozmiary”³⁹; „**Sztuka unikania błędów** w kontaktach z dziećmi i młodzieżą przez rodziców czy też nauczyciela, wynika z ich wiedzy o procesach rozwoju człowieka, ale jej fundamentem jest miłość do dziecka, tolerancja, cier-

³⁰ B. DYMARA: *O szkole którą chciałoby się lubić... i sztuce bycia nauczycielem*. W: *Sztuka bycia nauczycielem...*, s. 57.

³¹ B. DYMARA: *O szkole którą chciałoby się lubić...*, s. 56.

³² Ibidem, s. 57.

³³ B. DYMARA: *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem...*, s. 87.

³⁴ EADEM: *O szkole którą chciałoby się lubić...*, s. 59.

³⁵ Ibidem, s. 60.

³⁶ B. DYMARA: *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem...*, s. 92.

³⁷ Ibidem, s. 91.

³⁸ Ibidem, s. 85.

³⁹ Ibidem, s. 86.

pliwość, otwartość na nowe informacje – słowem – umiejętność przetwarzania wiedzy w mądrość [...]”⁴⁰.

Leksem *sztuka* B. Dymara opatruje przydawkami eksponującymi: wysiłek pedagoga – *trudna* (por. „trudna sztuka bycia nauczycielem”) lub niedostrzeżenie tego wysiłku – *niepozorna* (por. „pojęcie sztuki bycia nauczycielem i uczniem, sztuki niepozornej”); wyjątkowość, nietuzinkowość znaczenia leksemu *sztuka* – *swoista* (por. „swoista sztuka bycia z innymi”) lub dewaluację jego znaczenia – *banalna* i *natarczywa* (por. „samo pojęcie sztuki wydaje się czytelnikowi dość banalne i natarczywe [...]”). Kilkanaście przykładów kontekstowych użycia słowa *sztuka* pozwala stwierdzić, że autorka licznych publikacji książkowych i artykułowych poświęconych *sztuce bycia uczniem i nauczycielem (pedagogiem)* z pojęcia *sztuki* uczyniła kategorię podstawową swojej koncepcji pedagogicznej.

Sztuka bycia polonistą – ujęcie Bronisławy Dymary i Stanisława Bortnowskiego

Charakteryzując polonistów, B. Dymara wyróżnia: (1) polonistę – rzemieślnika doskonałego, (2) urzędnika na etacie polonisty – nauczyciela formalistę, (3) optymistę – ekstrawertyka, czasem optymistę niefrasobliwego, (4) intelektualistę konsekwentnego, zamiłowanego filologa, (5) nauczyciela z ducha, nowatora, niespokojnego⁴¹.

Autorka, kreśląc słowami prawdopodobne sylwetki polonistów, skłania się ku konstatacji, że należy wychowywać nauczycieli o śmiałym i żywym umyśle, którzy porywają wychowanków swoim przykładem, a zarazem okazują zainteresowanie pomysłami uczniów (nawet najbardziej szalonymi). Dalej przytaczam krótkie fragmenty, najtrafniej (moim zdaniem) oddające istotę poszczególnych sylwetek: (1) „Dobry rzemieślnik boi się bowiem nadmiaru, łączenia treści różnych, realizuje wszystko po kolei i stąd brak czasu na swobodne dyskusje”⁴²; (2) „Polonista sformalizowany – traktuje zawód nauczycielski jako zło konieczne. [...] Brak inicjatywy i inwencji skłania go do korzystania z cudzych pomysłów. Chętnie też kieruje się instrukcjami, wytycznymi, wskazówkami od zewnątrz”⁴³; (3) „Wielu rzeczy nie zna dogłębnie i nie rozumie, poznaje jednak szybko, głów-

⁴⁰ Ibidem, s. 85.

⁴¹ B. DYMARA: *O nauczycielach i nauczycielstwie*. W: *Sztuka bycia nauczycielem...*, s. 101–106.

⁴² Ibidem, s. 102–103.

⁴³ Ibidem, s. 103.

nie w razie pilnej potrzeby i w obawie przed uczniami, których sympatię boi się stracić⁴⁴; (4) „Pedantyzm filologa staje się po pewnym czasie dla uczniów dość uciążliwy. Uczniowie boją się wypowiadać, gdyż wciąż są poprawiani”⁴⁵; (5) „Kontakt z uczniami daje obopólne satysfakcje. Otwiera na nowe perspektywy, daje możliwość uczniom decydowania o kształcie kontaktów, strukturze lekcji, sposobach kontroli i kierunkach samokształcenia”⁴⁶.

Dla porównania – wnioski płynące z poszukiwania sylwetki idealnego polonisty S. Bortnowski zamknął w słowach: „[...] zrozumiałem, że polonista, który się wyróżnia, osiąga najczęściej sukcesy w niektórych tylko dziedzinach: w czymś jest bardzo mocny a nawet wybitny, w czymś dobry, w czymś innym zaś tylko poprawny. Niektóre z cech wykluczają inne przeciwstawne: powaga i pryncypialność eliminują humor i dystans, sprawność analityczna rzadko idzie w parze z odwagą i swobodą interpretacji, wybitna erudycja utrudnia skupienie się na metodzie itp. Dlatego, próbując ustalić wzór polonisty, wyróżniłem cztery typy osobowości nauczycielskiej [...]”⁴⁷. Te typy to: (1) rzemieślnik, (2) erudyta, (3) artysta oraz (4) moralista. Przytaczam krótkie wyimki, oddające istotne cechy poszczególnych sylwetek polonistów: (1) rzemieślnika – „Ktoś, kto przede wszystkim ceni sobie normalność, nie próbuje też eksperymentów, woli być perfekcyjny w polonistycznej codzienności, stąd niechęć do szaleństw metodycznych, ale jednocześnie uparte i konsekwentne nastawienie na udoskonalanie rzemiosła: ścisłość, a nie emocja”⁴⁸; (2) erudyty – „Jego uczniowie znają mnóstwo faktów i pojęć, bez trudu wymieniają nazwiska, daty, tytuły rozpraw naukowych. [...] gorzej jednak pod jego skrzydłami mają się duchy myślące w inny niż on sposób: bezładnie lub samodzielnie, najgorzej zaś – przeciętniacy, których nie umie uczyć i którymi po cichu lub jawnie pogardza”⁴⁹; (3) artyści – „Zawsze z uporem tępi schematy i powtórzenia, jest uczulony na to, co tradycyjne i przewidywalne, zanadto ściśle (wróg strukturalizmu!) lub niejasne czy mało skuteczne. Raczej praktyk, idzie do przodu metodą prób i błędów”⁵⁰; (4) moralisty – „Nauczyciel moralista literaturę traktuje specyficznie, kocha ją ze względu na wartości, jakie ona niesie. Z uczniami rozmawia o etosie, posłannictwie, obowiązkach, o wypalonym sumieniu współczesności, którą potępia za relatywizm. Wedle niego lekcje języka polskiego winny być lekcjami człowieczeństwa, próbą pomocy w kształtowaniu poglądu na świat i otwieraniu się na wartości”⁵¹. Opisane typy polonistów przedstawia tabela 1.

⁴⁴ Ibidem, s. 104.

⁴⁵ Ibidem, s. 105.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ S. BORTNOWSKI: *Przewodnik po sztuce...*, 2005, s. 23–24.

⁴⁸ Ibidem, s. 24.

⁴⁹ Ibidem, s. 25.

⁵⁰ Ibidem, s. 27.

⁵¹ Ibidem, s. 29.

Tabela 1

Typy polonistów w ujęciu Dymary i Bortnowskiego

Cechy (typy) polonisty	W ujęciu Dymary	W ujęciu Bortnowskiego
rzemieślnik	polonista – rzemieślnik doskonały	rzemieślnik
urzędnik	urzędnik na etacie polonisty – nauczyciel formalista	_____
erudyta	intelektualista konsekwentny, zamiłowany filolog	erudyta
artysta	nauczyciel z ducha, nowator, niespokojny	artysta
moralista	_____	moralista
optymista	optymista – ekstrawertyk, czasem optymi- sta niefrasobliwy	_____

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. DYMARA: *O nauczycielach i nauczycielstwie...*, s. 101–106; S. BORTNOWSKI: *Przewodnik po sztuce...*, s. 23–29.

Sztuka uczenia w ujęciu Stanisława Bortnowskiego

We Wstępie do *Przewodnika po sztuce uczenia literatury* S. Bortnowski odnotował m.in.: „Metodyka może być nauką [...], ale przede wszystkim jest działaniem bliższym sztuce, stąd mój dystans wobec terminologii, za którą kryją się sprawy oczywiste”⁵². Zastanawiając się nad modelem idealnego polonisty, autor stworzył listę cech⁵³, którymi powinien odznaczać się wyjątkowy nauczyciel: *uprzejmy, przyjacielski, wesoły, mający poczucie humoru, skromny, schludnie ubrany, który nie wyraża się sarkastycznie, nie jest apodyktyczny, nie stara się dominować, nie narzuca swej woli w sposób arbitralny* (lista cech zbudowana w oparciu o wypowiedzi uczniów szkół podstawowych)⁵⁴. Listę tę uzupełnił kilkoma cechami polonisty wskazanymi przez Karola Lausza: *umiejętność dostrzegania wszelkiego rodzaju błędów w języku mówionym i pisanym, dar opowiadania i fascynowania słuchaczy, umiejętność wydobywania z opracowywanego materiału sedna rzeczy, operowania dynamiką i modulacją głosu, gestem i mimiką, pomysłowość, gotowość do znacznie większego niż przeciętny nakładu pracy*⁵⁵. Z kolei studenci zapytani przez S. Bortnowskiego o atuty polonisty

⁵² Ibidem, s. 9.

⁵³ Lista cech idealnego polonisty zredagowana przez S. Bortnowskiego jest kompilacją odpowiedzi uzyskanych od uczniów szkół podstawowych i studentów. W jej zakres autor włączył także zestaw umiejętności polonisty w opracowaniu Karola Lausza. Ostatecznie podsumował ją, cytując opinię Zenona Klemensiewicza.

⁵⁴ S. BORTNOWSKI: *Przewodnik po sztuce...*, s. 19.

⁵⁵ Ibidem.

wymieniali: *bardzo dobrą znajomość literatury, poprawną wymowę, elokwencję, umiejętność przekazywania wiadomości, wyrozumiałość, przyjazny stosunek do uczniów, obiektywizm, umiejętność zainteresowania, samokrytycyzm, tolerancję, cierpliwość, wytrwałość, pomysłowość, obowiązkowość, poczucie humoru i inne*⁵⁶. Jednak – zdaniem S. Bortnowskiego – lista taka nie jest pomocna w stworzeniu sylwetki wzorowego nauczyciela czy szczegółowiej – nauczyciela polonisty. Autor z dużym sentymentem odnosi się do maksymalizmu Zenona Klemensiewicza, pisząc: „Bardzo podoba mi się wizja nauczyciela – rzeźbiarza dusz⁵⁷ i należałoby życzyć sobie, aby wszyscy poloniści (i nie tylko oni) w ten sposób podchodzili do swojego zawodu. Byłoby wspaniale być takim nauczycielem, którego uczniowie pamiętają po latach i wspominają z sympatią, twierdząc, że gdyby nie on, to ich życie i sposób myślenia wyglądałyby zupełnie inaczej”⁵⁸.

Podsumowanie

Mimo że książka *Sztuka bycia nauczycielem*, od której anonsu rozpoczęłam niniejszy szkic, ukazała się niemal dwadzieścia pięć lat temu (w roku 1993), to można w niej odnaleźć wiele aktualnych treści. W tym wypadku posłużyła jako źródło analiz semantycznych (językowych i tekstowych). Poszukiwanie znaczenia frazemu *sztuka bycia nauczycielem*, zarówno w źródłach słownikowych, jak i w tekstach dwóch wybitnych dydaktyków, pozwala zbudować definicję tego swoistego pojęcia. W kategorii SZTUKA BYCIA NAUCZYCIELEM zawierają się takie składniki (fasety), jak: bardzo dobrze wykształcony nauczyciel, empatyczny metodyk (dydaktyk), działający w przestrzeni współbycia⁵⁹, podtrzymujący wzajemne interakcje pomiędzy nauczycielem a uczniem.

Monografia *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem* pod zbiorową redakcją Wiesławy Korzeniowskiej, Andrzeja Murzyna i Urszuli Szuścik zawiera artykuł Bronisławy Dymary, mający tytuł tożsamy z tytułem monografii oraz podtytuł doprecyzowujący ideę szkicu: *Bliżej uczenia się – nauczania kompleksowego*

⁵⁶ Ibidem, s. 19–20.

⁵⁷ Metafora ta implikuje skojarzenia ze sztuką: rzeźbiarz to artysta, człowiek zajmujący się sztuką.

⁵⁸ S. BORTNOWSKI: *Przewodnik po sztuce...*, s. 22.

⁵⁹ Przytoczony fragment można potraktować jako inspirację do dalszych wyjaśnień słownikowych i (kon)tekstowych: „Poszukując związków pomiędzy współczesnym światem nadmiaru informacji a potrzebami człowieka, sądzimy, że choć nie każdy nauczyciel może być wciąż intensywnie zdziwiony i twórczy, to jednak prawie każdego stać na opanowanie wiedzy profesjonalnej oraz sztuki operowania nią w różnorodnych warunkach szkolnego współbycia z uczniami” – *Sztuka bycia nauczycielem...*, s. 59.

i *pedagogiki współbycia*⁶⁰. W artykule tym, w podrozdziale *Sztuka bycia nauczycielem*, B. Dymara umieściła następującą konstatację, która jak klamra zamyka dociekania autorki i jej współpracowników: „Problematykę zarysowaną powyższym tytułem przybliżyłam w swej książce już w roku 1993 (*Sztuka bycia nauczycielem*) i zamierzam po latach wątek ten rozwinąć w końcowej pozycji naszej serii: *Sztuka bycia człowiekiem*”⁶¹.

Małgorzata Bortliczek

Linguistic Reflections on the Meaning and Contexts of Phrases

Summary

The direct inspiration for the title of this article was a sentiment taken from the *Introduction* to Bronisława Dymara's *The Art of Being a Teacher*, in which she identifies the most fruitful method for teacher's education and professional improvement. Another inspiration for the following article was taken from the book *A Guide to Teaching Literature* by Stanisław Bortnowski. The following article elaborates upon the dictionary and (con)textual analysis of the phrases “the art of being a teacher”, “the art of teaching” and other lexemes (synonyms and paraphrases) which comprise the semantic field INSTRUCTING – TEACHING.

Key words: Bronisława Dymara, Stanisław Bortnowski, teacher, education, ability improvement, teaching, teaching literature

Małgorzata Bortliczek

Linguistische Betrachtungen zur Bedeutung und Kontexte der Phraseme

Zusammenfassung

Direkte Inspirationsquellen, den vorliegenden Aufsatz zu schreiben, waren die in der *Einführung* zu dem von Bronisława Dymara geschaffenen Werk *Sztuka bycia nauczycielem* (dt.. *Die*

⁶⁰ B. DYMAR: *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem. Bliżej uczenia się...*, s. 85–105.

⁶¹ Ibidem, s. 91. W cytacie zapowiadana jest książka z serii „Nauczyciele – Nauczycielom”: B. DYMAR, B. CHOLEWA-GAŁUSZKA, E. KOCHANOWSKA: *Sztuka bycia człowiekiem*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2011. O serii publikacji „Nauczyciele – Nauczycielom” Bogusław Śliwerski tak napisał w dzień po śmierci jej twórczyni i moderatorki: „Osnową serii książek Nauczyciele – Nauczycielom jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak nauczać i wychowywać oraz uczyć się? Chodzi o to, żeby to czynić coraz lepiej, nowocześniej, bardziej świadomie i zrozumiale, przekonywająco, mądrzej, sensowniej, sprawniej, lżej, szybko, kreatywnie, skutecznie i efektywnie w warunkach zaniku ciekawości i na miarę perspektyw społeczeństwa wiedzy [...]” – <http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/2013/01/odesza-od-nas-nauczycielka-nauczycieli.html> [dostęp: 27.04.2013].

Kunst, ein Lehrer zu sein), wo die erfolgreichsten Methoden der Bildung und beruflicher Qualifizierung des Lehrers zu finden sind, und Stanisław Bortnowskis Buch *Przewodnik po sztuce uczenia literatury* (dt.: *Vademecum der Literaturlehrkunst*). Die Verfasserin entwickelt lexikalische und (kon)textuelle Analyse der Phraseme: Die Kunst, ein Lehrer (Pädagoge) zu sein, Die Lehrkunst und anderer Lexeme (Synonyme und Periphrasen), welche im Wortfeld: Lehren – Lernen auftreten.

Schlüsselwörter: Bronisława Dymara, Stanisław Bortnowski, Lehrer, Bildung, Qualifizierung, Lehren, Lernen, Literaturlehrkunst